

УДК 7.046.3(477.54):75.03“19”
DOI 10.33625/visnik2022.01.062

Вячеслав ШУЛІКА

ID ORCID 0000-0003-1997-7033

Харківська державна академія
дизайну і мистецтва

ІКОНОСТАСИ СУМСЬКОГО ПОЛКУ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТОЛІТТЯ

Шуліка В. В. Іконостаси Сумського полку першої половини XVIII століття. Дослідження іконостасів Слобідської України XVII ст. дозволило встановити, що вівтарні перегороди в різних полках Слобожанщини мали свої специфічні особливості. Було виявлено три загальні групи пам'яток: сумська-острогоська, харківська-ізіумська та охтирська групи. Попри загальну схожість іконостасів Слобожанщини на різних історичних етапах, у кожному з полків існували свої особливості у вирішенні вівтарних перегород. Попри невелику кількість візуального матеріалу можна стверджувати, що в першій половині XVIII ст. сумська група пам'яток зберігає загальні ознаки групи: загальна композиція іконостаса (іконостас Преображенської церкви в Межирічі), фігури намісного ярусу обрізані до середини стегна (ікони з Воскресенської церкви в Лебедині), рішення деісусного ярусу, де апостоли зображувались по одному на окремих дошках (ікона з с. Уланок). Але з'являються й новації: зображення апостолів у деісусному ярусі по двоє на одній дошці, образ древа Есея на Царських вратах, тронні зображення в намісному ярусі (іконостас Преображенської церкви в Межирічі), використання круглої скульптури зі сценою розп'яття, яке увінчувало іконостас (Михайлівська пустинь біля Лебедина).

На початку XVIII ст. значно змінюється декоративне оздоблення ікон та іконостасів. Якщо в слобожанських іконостасах XVII ст. використовувався широкий діапазон маньєристичної орнаментики, то в першій половині XVIII ст. маньєристичне декоративне оздоблення змінюється на бароковий флоральний декор. В іконостасах сумської групи в цей час переважав декор з листя аканту та мотив грона винограду. З другої третини XVIII ст. в декорації ікон і вівтарних перегород Слобожанщини поступово займають місце декоративні елементи стилю рококо. В іконостасах сумської групи це перш за все мотив косої решітки-«шіляхетки» та рокайл.

Ключові слова: іконостас, Слобожанщина, Сумський полк, ікона, іконографія.

Shulika V. Sumy Regiment Iconostases of the First Half of the 18th Century. The study of the iconostases of Slobidska Ukraine in the 17th century made it possible to establish that the altar septums in different regiments of Slobozhanshchina had their own specific features. Three groups of iconostases were discovered: Sumy-Ostrogzhska, Kharkiv-Izyumska and Okhtyrka. Despite the general similarity of the iconostases of Slobozhanshchina at different

historical stages, each had its own peculiarities in the solution of the altar septums. Despite the small amount of visual material, it can be argued that in the first half of the 18th century, the Sumy group of monuments retains some common features of the group: the general composition of the iconostasis (the iconostasis of the Church of the Transfiguration in Mezhirich), the figures of the local tier are cut to the middle of the thigh (icons from the Church of Resurrection in Lebedyn), the architectural decision of the deesis tier, where the apostles were depicted one by one on separate boards (an icon from the village Ulanok). But innovations also appear: the image of the apostles in the deesis tier, two apostles depicted together on one board, the image of the Tree of Jesse on the Royal Doors, throne images of figures in the local tier (the iconostasis of the Church of the Transfiguration in Mezhirich), the use of a round sculpture with a crucifixion scene, which crowned it (Mikhailivsk Hermitage near Lebedyn).

At the beginning of the 18th century the decoration of icons and iconostases changed significantly. The Slobozhanshchina iconostases of the 17th century used a wide range of manneristic ornamentation, while in the first half of the 18th century the mannerist decorative trim changed to baroque floral decor. The decor of acanthus leaves and the motif grape bunches dominated in the iconostases of the Sumy group at that time. From the second third of the 18th century the decoration of icons and altar septums of Slobozhanshchina is gradually occupied by decorative elements of the rococo style. In the iconostases of the Sumy group, this is, first of all, the motif of the oblique lattice and rocaille.

Keywords: iconostasis, Slobozhanshchina, Sumy regiment, icon, iconography.

Під час дослідження іконографічних і стилістичних особливостей іконостасів Слобідської України XVII ст., було встановлено, що слобожанський іконостас козацької доби не був суцільно монолітним явищем. Слобідські полки існували як окремі незалежні один від одного адміністративно-територіальні утворення, та в кожному з полків іконостаси місцевих церков мали свої особливості. З боку типології можна виділити три групи слобожанських іконостасів XVII ст.: сумська-острогоська [21], харківська-ізіумська [26] та охтирська [19]. Особливості цих груп перш за все торкалися деісусного ярусу, декору, форм дощок тощо, на яких були написані ікони [24]. У першій половині XVIII ст. відбулися значні стилістичні зміни в слобожанському іконописі. Якщо в XVII ст. слобожанський іконопис з боку стильового рішення являв собою маньєристично-бароковий синтез, то умовно з 1700 по 1738 р. він розвивався в руслі стилю бароко, а з другої половини 30 х рр. XVIII ст. (значно раніше, ніж у Центральній та Західній Україні) навзамін бароко приходить стиль рококо та стилістична суміш рококо й класицизму (іконостас Успенської церкви в Охтирці [24], ікона Св. Трійці з Руської Лозової [20]). Значно змінилося декоративне оформлення

гла ікон, отримали поширення нові іконографічні типи, перш за все в образах Богоматері. Сумська група пам'яток XVII ст. представлена найбільшою кількістю (ті, що збереглися, та у вигляді світлин), на відміну від пам'яток, які походили з теренів інших слобідських полків. Про пам'ятки XVIII ст. візуального матеріалу залишилося значно менше.

Окремим питанням стає датування ікон та іконостасів, оскільки церковне мистецтво слобідських полків розвивалося дещо своїм шляхом, датувати пам'ятки за аналогією зі стилістичним чи іконографічним рішенням пам'яток Києва чи Львова не завжди вдається. Наприклад, у слобожанських іконостасах та іконах маньєристична орнаментика зникає вже наприкінці XVII ст. [25] (маньєристичний іконостас з Бездрика (Сумський полк) кінця XVII ст.), натомість у пам'ятках Києва маньєристична орнаментика ще використовувалась у 30-х рр. XVIII ст. (іконостас Троїцької церкви Києво-Печерської лаври) [20]. До того ж значна кількість пам'яток зазнала значних переробок, перемальовань.

На жаль, слобожанський іконостас першої половини XVIII ст. з боку його типологічних особливостей у межах полкових утворень, зокрема в межах Сумського полку, на цей час не знайшов висвітлення в наукових розвідках та являє собою певну лакуну в українському мистецтвознавстві.

Попри те, що дослідження церковного мистецтва Слобожанщини було розпочато ще на XII Археологічному з'їзді у Харкові (1902), регіональні особливості іконостасів Слобідської України майже не були досліджені. У каталозі та альбомі виставки церковного мистецтва, яка відбувалась під час з'їзду [1; 3], були опубліковані та описані ікони, фрагменти іконостасів із різних частин Слобожанщини, зокрема з Сумського полку. До XII Археологічного з'їзду окремі іконостаси Сумського полку першої половини XVIII ст. були введені до наукового обігу св. Філаретом (Гумілевським) (середина XIX ст.), який надав їх детальний опис [17].

Першим, хто розпочав дослідження слобожанських іконостасів козацької доби, став Стефан Таранушенко, який ще під час навчання в Харківському імператорському університеті написав медальний твір про український іконостас [7]. У контексті цієї статті важливо, що вчений подав опис, схему та навів світлин іконостаса в Преображенській церкві колишнього сотенного міста Межиріч, який був знищений за радянських часів. У подальшій роботі, завдяки своїм польовим дослідженням 1920–1930 рр., вчений зібрав величезний візуальний матеріал [6; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15], який, на жаль, через арешт

(1933) та заслання більшою частиною залишився необроблений.

У 1960–1970 рр. окремі слобожанські іконостаси та іконостасні ікони стали темою наукових розвідок Павла Жолтовського [2]. Але дослідження С. Таранушенка та П. Жолтовського розглядали слобожанський іконостас у контексті загальноукраїнської традиції. Регіональні особливості слобожанського іконостасу залишилися поза увагою науковців.

У 2005 р. була захищена дисертація Тетяни Паньок [5], а в 2008 р. за тематикою дисертації оприлюднена її монографія [4], яка була присвячена стильовій еволюції слобожанського іконопису та не торкалась іконографічних особливостей іконостасів різних слобідських полків.

Автор даної публікації у своєму особистому науковому доробку торкався окремих питань диференціації та атрибуції слобожанських вівтарних перегород та ікон відповідно до адміністративно-територіального устрою Слобожанщини козацької доби [19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26].

Метою даного дослідження є виявлення іконографічних особливостей іконостасів сумської групи першої половини XVIII ст., а також встановлення, наскільки ці іконостаси з точки зору іконографії продовжували традицію попереднього століття та які новації з'явилися в цей історичний період¹.

Іконостаси Сумського полку першої половини XVIII ст. представлені переважно поодинокими іконами та фрагментами. Єдиний іконостас, про який маємо відомості як про цільну пам'ятку, — іконостас Преображенської церкви колишнього сотенного міста Межиріч (іл. 4–9). Окрім того, в чорно-білих світлинах Є. Редіна та С. Таранушенка збереглася цікава група пам'яток, які походили з теренів сотенного міста Лебедина: намісні ікони Христа (іл. 1) та Богородиці (іл. 2) з Воскресенської церкви, «Розп'яття» з храму Трьох Святителів (іл. 10), «Розп'яття» 1732 р. (іл. 11, 12), скульптурна група «Розп'ят-

1. Ілюстрації для даної статті були взяті з наступних джерел: Таранушенко С. А. *Иконография украинских иконостасов*. Харьков : ХЧМГУ, 2011. 163 с. (іл. 1, 2, 4, 9, 10); Таранушенко С. А. *Дерев'яна монументальна архітектура Лівобережної України*. Повна редакція. Харків : Видавець Савчук О. О., 2014. 864 с. (іл. 5, 6, 7); Таранушенко С. А. *Український іконостас*. Таранушенко С. А. *Іконостаси Слобідської України*. Харків : ХПММС, 2011. С. 6–41. 152 с. (іл. 8); Таранушенко С. А. *Наукова спадщина*. Харківський період. Дослідження 1918–1932 рр.: монографічні видання, статті, рецензії, додатки, таранушенкознавчі студії, ілюстрації, довідкові матеріали / упоряд. О. Савчук та ін. Харків : Видавець Савчук О. О., 2011. 692 с. (іл. 11, 12).

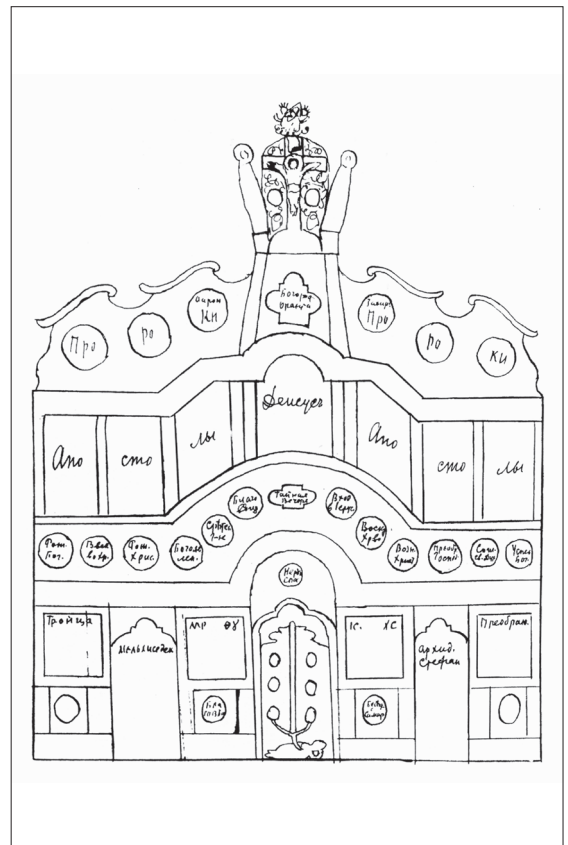
Іл. 1. Ікона Христа Пантократора з Воскресенської церкви м. Лебедин. Фото С. Таранушенка

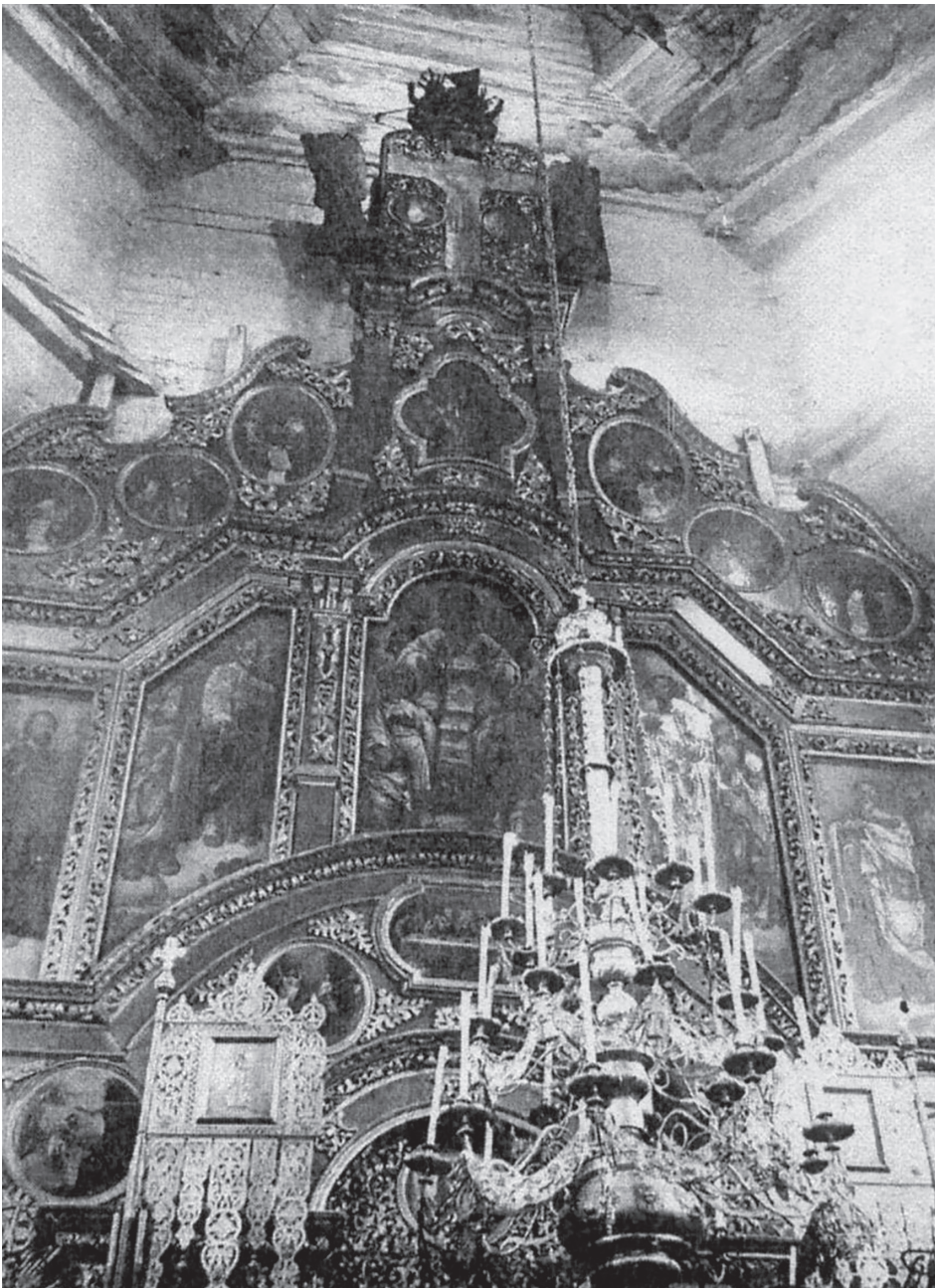
Іл. 2. Ікона Богоматері з Воскресенської церкви м. Лебедин. Фото С. Таранушенка

Іл. 3. Ікона св. Іоанна Богослова з храму Різдва Христового в с. Уланок. Фото В. Шуліки. 2006

Іл. 4. Іконостас Преображенської церкви в Межирічі. Графічна схема С. Таранушенка

*Іл. 6. Іконостас
Преображенської церкви
в Межирічі. Фото
С. Таранушенка*

тя» з Михайлівської пустині. Єдиною вцілою пам'яткою, яка презентує сумські іконостаси (іконостасні ікони) першої половини XVIII ст., є ікона св. Іоанна Богослова (іл. 3), яка походить з с. Уланок (нині Курська обл. РФ).

Ікони Христа Пантократора (іл. 1) та Богородиці Одигітрії (іл. 2) з Воскресенської церкви Лебедина (87 × 52 см), ймовірно, були створені на початку XVIII ст. Ці ікони важко атрибутувати, тому що їх походження з лебединської церкви не є очевидним. У 1902 р. ікони експонувались на виставці XII Археологічного з'їзду. У каталозі виставки Єгор Редін подав яскравий опис цих пам'яток [3, с. 22]. Як і більшість церковних творів високого мистецького рівня, котрі потрапили до каталогу виставки, вчений порівнював їх з іко-

нами з іконостаса сл. Водяне (Ізюмського полку), зазначаючи схожість у техніці виконання та кольоровій гамі.

Воскресенська церква колишнього сотенного міста Лебедина — один з небагатьох дерев'яних храмів козацької доби, що вцілів. Він, за свідченням С. Таранушенка, був перенесений з Михайлівської пустині (поблизу Лебедина) у 1788 р. та поставлений замість згорілої старої церкви [6, с. 619–620]. Але св. Філарет вказував, що церква була збудована у 1789 р. старанням священника Григорія Шкурського [17, с. 112]. Лебединський краєзнавець Борис Ткаченко подає дату побудови першої Воскресенської церкви в Лебедині (слобода Кобижча) — 1676 р., але без посилання на джерело [16, с. 255]. Виходячи з цього, можна зроби-

ти припущення, що ікони або походили зі старої лебединської церкви, або були перенесені разом із храмом з Михайлівської пустині, або взагалі з іншого храму Лебединської сотні. Є. Редін презентував ці пам'ятки як ікони місцевої роботи XVIII ст. [3, с. 22].

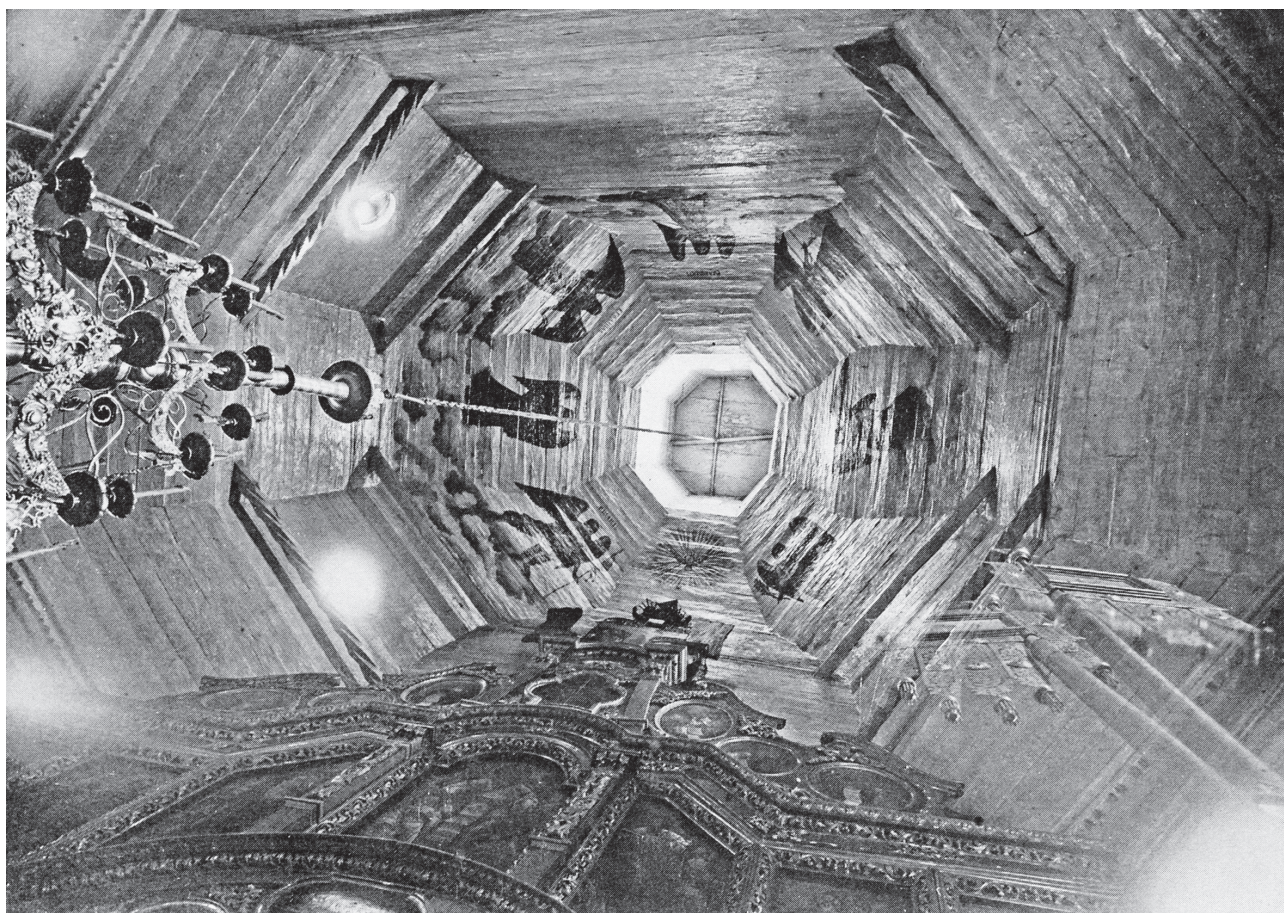
Христос на іконі зображений у малиновому хітоні та блакитному гіматії, прикрашеному золотопробільним письмом. Правицею іменословно благословляє, в лівій руці тримає розкритий кодекс (текст кодексу: Мк.11:22–26). Напис у німбі $\text{O } \omega\text{N}$ поданий за грецькою традицією (ω — зверху).

Богородиця зображена в іконографічному типі Одигітрія-Перивлепта, одягнена в малиновий мафорій та блакитну туніку. Динамічно зображений Спас Еммануїл, одягнений у білий хітон та червоний гіматій, тримає закритий кодекс. Тло ікон прикрашене високим рельєфним орнаментом, який складався з листя аканту.

Ікони з Лебедина дійсно мають спільні риси з іконами першої третини XVIII ст. Харківського та Ізюмського полків (Водяне [7, с. 22; 8, с. 61], Замостя [8, с. 71–75] та Вільшани [26]).

Ікона Богородиці подібна за іконографією до намісної ікони з Водяного, а в іконі Пантократора зображення кодексу перегукується з іконами Христа іконостасів з Замостя та Вільшан. Але в лебединській іконі Христос трактований більш статично, що нагадує пам'ятки попереднього століття.

Під час експедиційних поїздок східною Слобожанщиною (2002–2011 рр.), в с. Уланок Сумського району Курської обл. (історичні терени Сумського полку) автором цієї статті був виявлений фрагмент ікони деісусного ярусу «Св. Іоанн Богослов» (іл. 3). Ця перемальована та значно пошкоджена ікона є дуже важливим артефактом, який дає деяке уявлення про деісусні яруси іконостасів Сумського полку. На жаль, достеменно невідомо, чи була ця ікона написана для іконостаса храму саме цього села, але, згідно з «Літописом с. Уланок...» священника Павла Чужимова (1902) [18], до побудови 1852 р. кам'яного храму, в різні часи в с. Уланок були перевезені дерев'яні церкви, перша з Батурина, друга (1774–1780) із Сум. Про іконостас останньої церкви автор «Літопису...» подає дуже стислу інформацію: «У самій церкві

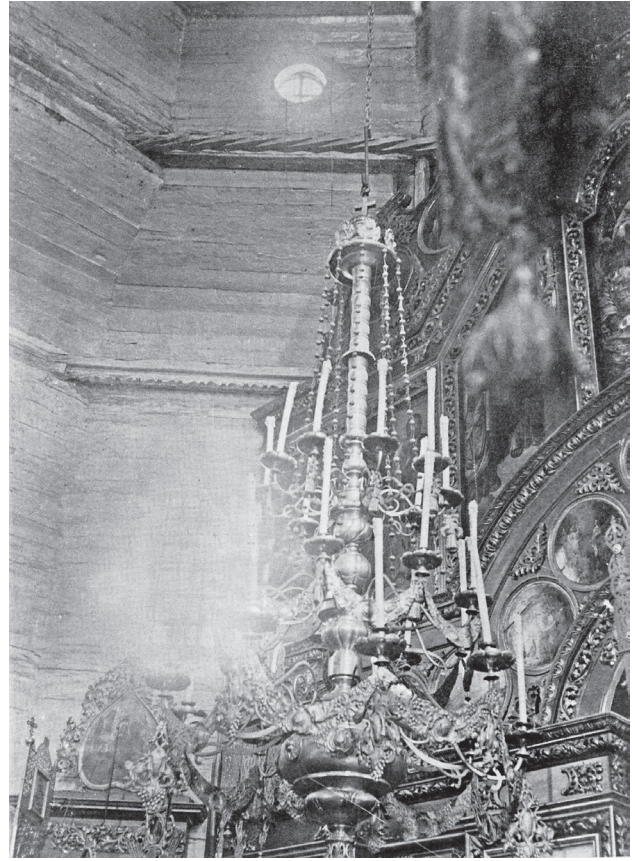

Іл. 5. Іконостас Преображенської церкви в Межирічі.
Фото С. Таранушенка

іконостас був дерев'яний з визолоченим різьбленням; тло іконостаса було блакитне; дверей у ньому, за звичаєм, було три: царські, північні та південні. Ширина всього іконостаса дорівнювала 10 аршинам». Окрім того, П. Чужимов додавав, що в іконостасі було 15 ікон (ймовірно, намісний та деісусний яруси) [18, с. 536]. Навряд чи ікона Іоанна Богослова походила саме з цього іконостаса, тому що тільки ікон апостолів у ньому мало б бути 12.

На іконі зображено св. Іоанна Богослова з закритим кодексом. Праву руку апостол притискає до грудей. Іоанн Богослов, імовірно, був написаний на повний зріст (зараз нижня половина ікони втрачена) на золотому тлі, вкритому високим рельєфом з мотивом листя аканту. Лик, руки та одяжі святого зазнали у ХІХ ст. суцільних перемалювань, але непогано зберігся верхній обріз книжкового блоку кодексу, прикрашений золотим ажурним орнаментом, який складається з напівкіл. Подібний орнамент (хоча й більш дрібний) був використаний у декорванні кодексу на іконі Христа Пантократора з Вільшан (Харківський полк). Також золотими ажурними розетками, виконаними в аналогічній техніці, прикрашений хітон святого. Важливість цієї знахідки полягає в тому, що, на відміну від іконостасів, зафіксованих на теренах Харківського та Ізюмського полків, де апостоли зображувалися по троє, ікона з Уланок демонструє продовження саме традиції Сумського полку ХVІІ ст., де деісусний ярус складався з ікон апостолів, які зображувалися по одному на одній дошці, подібно до іконостаса ХVІІ ст. з Бездрика. Як і в деісусному ярусі з Бездрика, постаті апостолів були розгорнуті до центральної деісусної ікони.

Лише про один іконостас Сумського полку маємо уявлення як про цільну пам'ятку; це іконостас дерев'яної Спасо-Преображенської церкви колишнього сотенного міста Межиріч (нині село) (іл. 4–9). На початку ХХ ст., коли цей іконостас було введено до наукового обігу, він являв собою пам'ятку різних епох, де збереглася загальна композиція першої половини ХVІІІ ст., яка була доповнена деталями другої половини ХVІІІ — ХІХ ст. На неоднорідність межиріцького (преображенського) іконостаса звертав увагу і С. Таранушенка (1916), вважаючи його різьблену конструкцію пам'яткою початку ХVІІІ ст. [7, с. 104–105]. За свідченням св. Філарета (Гумілевського), перший Преображенський храм у Межирічі був побудований близько 1670 р. У 1760 р. (у С. Таранушенка 1750 р. [7, с. 104]) на місці старої дерев'яної церкви був збудований новий храм, який у 1828 р. був реконструйований [17, с. 128]. У ра-

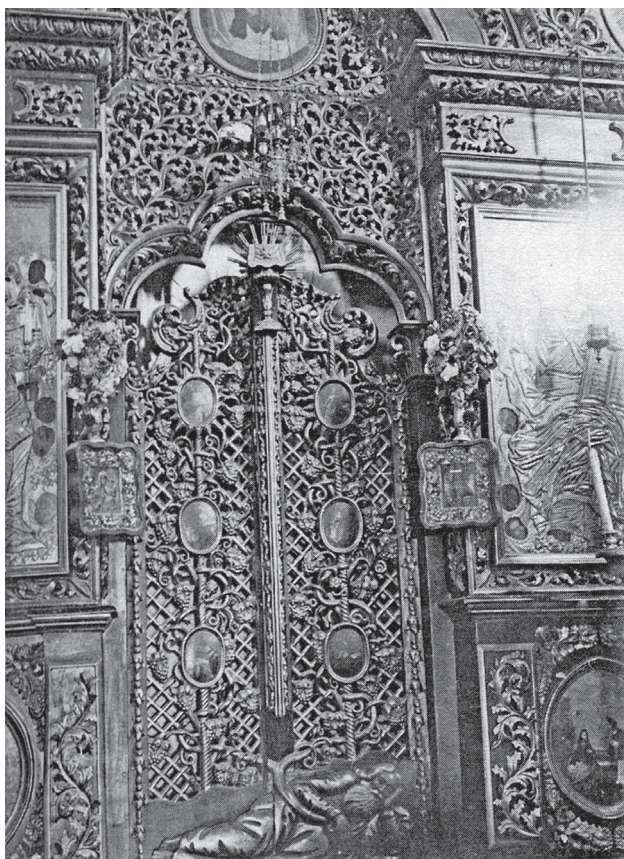
Іл. 7. Іконостас Преображенської церкви в Межирічі. Фото С. Таранушенка

дянські часи він разом з іконостасом був знищений. Імовірно, після побудування нового храму в 1760 р. був збережений старий іконостас, який з деякими доробками був перенесений до нового храму.

Згідно зі світлинами (іл. 5–9), схемою (іл. 4) та описом С. Таранушенка [7, с. 105], іконостас мав п'ять ярусів: деісусний, намісний, празниковий, пророчий, цокольний, увінчувався розп'яттям, належав до ритмічного типу, мав рівний намісний ярус та аркоподібні празниковий, деісусний та пророчий яруси.

Деісусний ярус складався з семи ікон. По центру знаходилось тронне зображення Спаса Великого Архієрея з Богородицею та Іоанном Предтечею на колінах. По боках від центрального деісуса містились образи апостолів, які були зображені по двоє, що є новим для іконостасів сумської групи.

Празниковий ярус мав 12 ікон празників, розташованих у календарному порядку, та ікону «Таємної вечері» в центрі. З лівої сторони від «Таємної вечері» були розташовані ікони «Різдво Богородиці», «Введення до храму», «Різдво Христове», «Хрещення», «Стрітіння», «Благовіщення»; з

Іл. 8. Іконостас Преображенської церкви в Межирічі. Царські врата. Фото С. Таранушенка

Іл. 9. Іконостас Преображенської церкви в Межирічі. Фото С. Таранушенка

правої сторони — «Вхід до Єрусалима», «Воскресіння», «Вознесіння», «Преображення», «Зішестя Святого Духа», «Успіння».

Намісний ярус складався з ікон Христа та Богородиці, храмової ікони «Преображення» та ікони Св. Трійці. Ікони Христа і Богоматері були одягнені в металеві шати. Христос зображений на повний зріст на троні, з відкритим кодексом, який поставлений на коліно. Богородиця (тип Панахранта) зображена з Богонемовлям, який спирається на сферу. Навколо Христа й Богоматері з Немовлям зображені головки путті.

Царські врата презентують нове для Слобідської України іконографічне рішення: поєднання шести медальйонів з «Благовіщенням» (угорі) та зображення Євангелістів з мотивом Древа Єсеєва. Різьблене зображення пророка Єсея, що лежить, знаходилось унизу Царських врат. Верхня частина врат містила різьблене зображення потиру, вкритого покрівцем, над потиром сяйво.

На дияконських дверях зображений Мелхиседек (північ) та архidiaкон Стефан (південь). Над Царськими вратами, в круглому медальйоні було зображення Нерукотворного Спаса. У кокольному ярусі під іконою Христа, в овальному медальйоні

було зображення бесіди Христа з самарянкою, під іконою Богородиці — «Благовіщення».

Пророчий ярус складався з семи ікон. У центрі, у квадрифолії, було зображено Богородицю в іконографічному типі Оранта, по сторонах у круглих медальйонах — поясні пророки, які зображені по двоє. На жаль, С. Таранушенко в описі вказував лише на пророків Аарона та Захарію, зображення яких розташовувалися по сторонах від центральної ікони. Фігури пророків були розгорнуті до центру іконостаса.

Увінчувався іконостас розп'яттям, написаним фарбами на обрізаному по контуру хресті. Хрест був обрамлений ажурним різьбленим декором (за формою — перевернута підкова). По сторонах від хреста (на рівні колін Спасителя) — два медальйони з неідентифікованим сюжетом. Над хрестом розміщено живописне зображення Бога Отця з сонцем та місяцем за плечима, благословляючого обома руками. Розп'яття фланкують великі (майже дорівнюють висоті хреста) фігури Богородиці та Іоанна Богослова, які були написані на дошках, обрізаних по контуру.

С. Таранушенко наголошував, що іконостас непогано зберіг стару систему розташування

Іл. 10. Розп'яття з церкви Трьох Святителів.
Лебедин. Фото С. Таранушенка

ікон, хоча на час дослідження він був нещодавно поновленим (окрім ікон намісного ярусу).

Стилістично іконостас Преображенської церкви з Межиріча поєднує барокову основу з елементами рококо. Загальна архітектонічна різьблена конструкція, яка декорована золотим листям аканту, є пам'яткою бароко, але Царські врата та ікони намісного ярусу презентують нові стилістичні пошуки слобожанських майстрів. Гіпотетично Царські врата та намісні ікони могли бути встановлені пізніше. Різьблення Царських врат складалося з ажурного тла: косої решітки-«шляхетки», на яке накладені овальні медальйони з живописом. Два верхніх медальйони («Благовіщення») мають навколо себе хвилясте с'яво. Вертикальні вісі медальйонів підкреслені двома витими прутами. З рельєфного зображення Єсея виростає виноградна лоза, що огортає прuti та медальйони, тягнеться до верху стулок. Фігурний верх Царських врат прикрашений рокайлями та увінчується потиром (іл. 8).

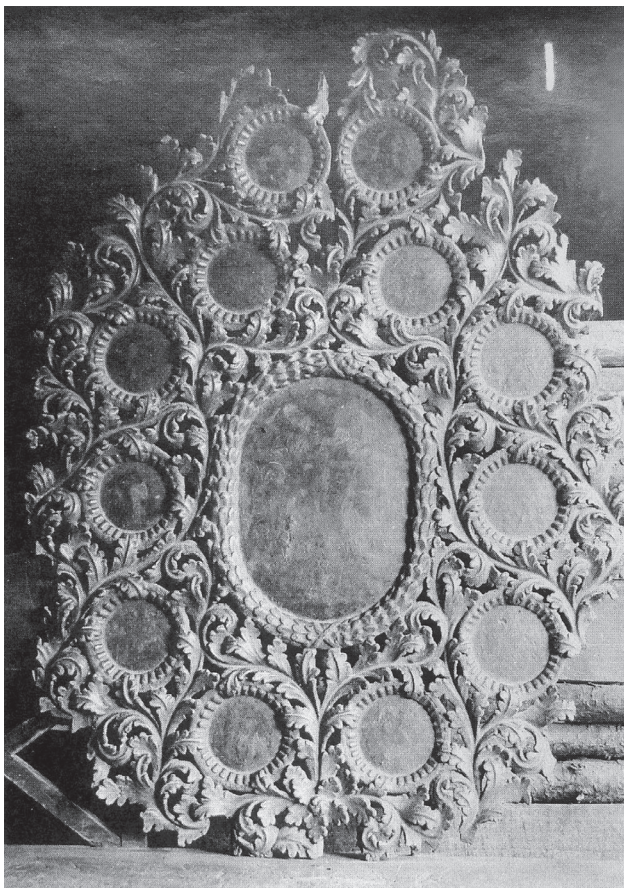
Новим іконографічним рішенням стали й ікони Христа і Богоматері намісного ярусу, які презентують тронні зображення, адже до цього в слобожанських іконостасах, зазвичай у наміс-

ному ярусі, містилися зображення фігур, які були обрізані форматом іконної дошки до середини стегна. На це звертав увагу і С. Таранушенко [7, с. 104].

Окрім перелічених пам'яток, у процесі дослідження зафіксовані два типи верхів іконостасів, які були поширені на теренах Сумського полку. Перший тип — це кругла скульптура. Опис скульптурної групи «Розп'яття», яке походило з Михайлівської пустині поблизу Лебедин, надав Є. Редін в каталозі XII Археологічного з'їзду [3, с. 50]. На відміну від ізіумської скульптурної групи (яка також була представлена в каталозі), вона мала п'ять фігур (в ізіумській — три): Христа, Богородиці, св. Іоанна та дві фігури Жон-мироносиць. На жаль, фото цієї пам'ятки не потрапило до альбому виставки. Скульптурна група була виконана з дерева, вкрита левкасом, фарбами та позолотою. Фігура Христа (96 см), розп'ятого на чотирикутному хресті, згідно з описом Є. Редіна, мала експресивний вигляд, сильні деформації тіла та рук. Волосся було пофарбовано в чорний колір, тіло мало сіро-зеленуватий колір. Одяг Богородиці та св. Іоанна — вкритий позолотою, оголені частини тіла розписані фарбою. Учений звертає увагу на витонченість фігур предстоячих (висота фігур — 91 см), акцентуючи, що фігури мали маленькі голови «декоративно-театрального характеру».

Другою групою верхів іконостасів були «Розп'яття», виконані фарбами. Хрест з розп'ятим Христом обрамлявся декоративним різьбленням. Характерні пам'ятки цього типу описані вище: «Розп'яття» з преображенського іконостаса Межиріча, окрім того, «Розп'яття» з лебединської церкви Трьох Святителів (іл. 10) та «Розп'яття» 1732 р. (іл. 11, 12) з Музею українського мистецтва (МУМ, Харків) (походить також з Лебедин) [11, с. 196]. Обидві останні пам'ятки були зафіксовані С. Таранушенком та нині втрачені.

Перша церква Трьох Святителів у Лебедині була побудована 1709 р. У 1795 р. на її місці збудували нову церкву. Св. Філарет указував, що 1828 р. був поновлений її іконостас. Велике «Розп'яття», яке, ймовірно, вціліло від першого храму, було встановлено окремо в інтер'єрі нової церкви й саме в такому вигляді зафіксовано на світліні С. Таранушенка. На семилопатево-му хресті було зображено розп'ятого Спасителя. Хрест мав обрамлення у вигляді різьблених виноградних грон та листя аканту. Обрамлення хреста надавало пам'ятці форму ромба з закругленими кутами. Розп'яття мало латинський напис «INRI».

Іл. 11. Розп'яття. 1732. Лебедин. Зберігалось у фондах Музею українського мистецтва (м. Харків). Фото С. Таранушенка

Іл. 12. Розп'яття. 1732. Лебедин. Фрагмент. Зберігалось у фондах Музею українського мистецтва (м. Харків). Фото С. Таранушенка

Розп'яття з МУМ було вирішене зовсім інакше. Цю ікону С. Таранушенко згадував у своїй статті «Мистецтво Слобожанщини XVII–XVIII століття» (1928) як датовану пам'ятку (1732), в котрій «відбилися європейські впливи» [9]. Цей фрагмент декоративного оздоблення іконостаса містив у центрі, в овальному медальйоні, сцену розп'яття (висота медальйона — 60 см). Медальйон був оправлений різьбленою акантовою гірляндою. Навколо центрального медальйона, в листках аканту, знаходилися ще 12 невеликих круглих медальйонів, у яких, імовірно, були написані сюжети пасій.

Висновки. Аналіз джерел і публікацій виявив, що попри більш ніж столітню історію досліджень слобожанських іконостасів козацької доби, регіональні особливості слобожанських церковних пам'яток не були детально вивчені. У даному дослідженні встановлено, що, на відміну від відносно значної кількості пам'яток сумської групи XVII ст., пам'ятки першої половини XVIII ст. представлені мізерним, переважно фотографічним візуальним матеріалом.

Було виявлено, що в іконостасах сумської групи першої половини XVIII ст., з одного боку,

продовжувалася іконографічна традиція попереднього століття: загальна композиція іконостасу, фігури намісного ярусу зображені до середини стегна, рішення деісусного ярусу, де апостоли зображувались по одному на окремих дошках. З іншого боку, нарівні з традиційними для Сумського полку типологічними ознаками в іконостасах сумської групи першої половини XVIII ст. з'являються й нові рішення: зображення апостолів у деісусному ярусі по двоє на одній дошці, образ древа Єсея на Царських вратах, використання круглої скульптури зі сценою розп'яття, яке увінчує іконостас, тронні зображення в намісному ярусі. На відміну від попереднього століття, в декорі ікон та іконостасів зникають мотиви маньєристичної орнаментики, натомість широко використовуються листя аканту, мотив виноградного грона, з часом з'являються мотиви стилю рококо: коса решітка-«шляхетка» та рокайль.

Перспективою подальшої роботи є дослідження розвитку іконостасів сумської групи та дослідження аналогічних тенденцій в іконостасах інших слобідських полків.

Література:

1. Альбом виставки двенадцатого археологического съезда в Харькове 1902 г. / с предисловием и объяснением Е. К. Редина. Харьков, 1902. 57 с.
2. Жолтовський П. М. Український живопис XVII–XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1978. 327 с.
3. Каталог виставки XII археологического съезда в Харькове 1902 г. / сост. Е. К. Редина. Харьков : тип. Зильберберга, 1902. 190 с.
4. Паньок Т. В. Слобожанська ікона XVII – початку XIX ст. Харків : Іванова, 2008. 280 с.
5. Паньок Т. В. Стилєва еволюція в іконописі Слобожанщини XVII – початку XIX ст. : автореферат дис. .. канд. мистецтвознавства : 17.00.05. ХДАДМ. Харків, 2005. 20 с.
6. Таранушенко С. А. Дерев'яна монументальна архітектура Лівобережної України. Повна редакція. Харків : видавець Савчук О. О., 2014. 864 с.
7. Таранушенко С. А. Иконография украинских иконостасов. Харьков : ХЧМГУ, 2011. 164 с.
8. Таранушенко С. А. Иконостасы Слобідської України. Харків : ХПММС, 2011. 152 с.
9. Таранушенко С. А. Мистецтво Слобожанщини XVII–XVIII вв. Харків, 1928. 9 с.
10. Таранушенко С. А. Народні елементи в монументальній мурованій архітектурі Слобідської України XVII–XVIII ст. Харків : ХПММС, 2011. 88 с.
11. Таранушенко С. А. Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918–1932 рр. : монографічні видання, статті, рецензії, додатки, таранушенкознавчі студії, ілюстрації, довідкові матеріали / упоряд. : О. Савчук, М. Красиков, С. Білокінь. Харків : видавець Савчук О. О., 2011. 692 с.
12. Таранушенко С. А. Пам'ятки архітектури Катеринославської губернії. Харків : ХПММС, 2013. 84 с.
13. Таранушенко С. А. Пам'ятки архітектури Слобідської України. Харків : ХПММС, 2011. 224 с.
14. Таранушенко С. А. Пам'ятки архітектури Чернігівської губернії. Харків : ХПММС, 2011. 167 с.
15. Таранушенко С. А. Покровський собор у Харкові. Харків, 1923. 32 с.
16. Ткаченко Б. Лебедія : історичні нариси : в 2 кн. Суми : Слобожанщина, 2000. Кн. 1. 428 с.
17. Филарет (Гумилевский), арх. Историко-статистическое описание Харьковской епархии : в 3 т. Харьков : Факт, 2005. Т. 2. 432 с.
18. Чужимов П. Летопись села Уланка, Суджанского уезда. Прибавление к «Курским епархиальным ведомостям». Часть неофициальная. 1904. № 28. С. 532–540.
19. Шуліка В. В. Вітварна перегорода охтирського Успенського собору 1738 року: стилістичне рішення та іконографічна програма. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2020. № 3. С. 94–98.
20. Шуліка В. В. Ікони Пресвятої Трійці в слобожанському іконостасі першої половини XVIII сторіччя. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2017. № 6. С. 106–111.
21. Шуліка В. В. Ікони Св. Миколая в іконостасах Слобожанщини XVII століття. *Актуальні питання мистецтвознавства: виклики XXI століття*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції науково-викладацького складу і молодих вчених у рамках IX Міжнародного форуму «Дизайн-освіта 2017», м. Харків, 9–12 жовтня 2017 р. Харків : ХДАДМ, 2017. С. 355–358.

References:

1. Redin, E. K. (Eds.). (1902). *Album vystavki dvenadcatogo arkheologicheskogo sezda v Kharkove 1902 g.* [Album of the Exhibition of the Twelfth Archaeological Congress in Kharkov]. Kharkov. [In Russian].
2. Zholtovskiy, P. M. (1978). *Ukrainskyi zhyvopys XVII–XVIII st.* [Ukrainian painting of the XVII–XVIII centuries]. Kyiv : Naukova dumka [In Ukrainian].
3. Redin, E. K. (Eds.). (1902). *Katalog vystavki XII arkheologicheskogo sezda v Kharkove 1902 g.* [Catalog of the Exhibition of the Twelfth Archaeological Congress in Kharkov]. Kharkov : tip. Zilberberga. [In Russian].
4. Panyok, T. V. (2008). *Slobozhanska ikona XVII – pochatku XIX stolittia* [Icon of Slobozhanshchyna in the 17th – early 19th century]. Kharkiv : Ivanova. [In Ukrainian].
5. Panyok, T. V. (2005). *Stylova evoliutsiia v ikonopysii Slobozhanshchyny XVII – pochatku XIX st.* [Style Evolution the Icon-Painting of Slobozhanshina in the XVIIth – early XIXth Centuries]. (Extended abstract of PhD dissertation). Kharkiv State Academy of Design and Arts, Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].
6. Taranushenko, S. A. (2014). *Dereviana monumentalna arkhitektura Livoberezhnoi Ukrainy* [Wooden monumental architecture of the Left Bank of Ukraine]. (Full edition). Kharkiv: vydavets Savchuk O. O. [In Ukrainian].
7. Taranushenko, S. A. (2011). *Ikonografiia ukrainskikh ikonostasov* [Iconography of Ukrainian iconostases]. Kharkov: KhChMGU. [In Russian].
8. Taranushenko, S. A. (2011). *Ikonostasy Slobidskoi Ukrainy* [Iconostasis of Slobidska Ukraine]. Kharkiv: KhPMMS. [In Ukrainian].
9. Taranushenko, S. A. (1928). *Mystetstvo Slobozhanshchyny XVII–XVIII vv.* [Art of Slobozhanshchyna of the XVII–XVIII centuries]. Kharkiv. [In Ukrainian].
10. Taranushenko, S. A. (2011). *Narodni elementy v monumentalnii murovanii arkhitekturi Slobidskoi Ukrainy XVII–XVIII st.* [Folk elements in the monumental brick architecture of Slobidska Ukraine XVII–XVIII centuries]. Kharkiv: KhPMMS [In Ukrainian].
11. Taranushenko, S. A. (2011). *Naukova spadshchyna. Kharkivskiyi period. Doslidzhennia 1918–1932 rr.* [Scientific heritage. Kharkiv period. Research 1918–1932]. Kharkiv: vydavets Savchuk O. O. [In Ukrainian].
12. Taranushenko, S. A. (2013). *Pamiatky arkhitektury Katerynoslavskoi hubernii* [Architectural monuments of Ekaterinoslav province]. Kharkiv: KhPMMS. [In Ukrainian].
13. Taranushenko, S. A. (2011). *Pamiatky arkhitektury Slobidskoi Ukrainy* [Architectural monuments of Slobidska Ukraine]. Kharkiv: KhPMMS. [In Ukrainian].
14. Taranushenko, S. A. (2011). *Pamiatky arkhitektury Chernihivskoi hubernii* [Architectural monuments of Chernihiv province.]. Kharkiv: KhPMMS. [In Ukrainian].
15. Taranushenko, S. A. (1923). *Pokrovskiyi sobor u Kharkovi* [Intercession Cathedral in Kharkiv]. Kharkiv. [In Ukrainian].
16. Tkachenko, B. (2000). *Lebediia: istorychni narisy* [Lebediia: Historical essays]. (In 2 vols. Vol. 1). Sumy: Slobozhanshchyna. [In Ukrainian].
17. Filaret (Gumilevskii), arkh. (2005). *Istoriko-statisticheskoe opisanie Kharkovskoi eparkhii* [Historical and statistical description of the Kharkiv diocese]. (In 3 vols. Vol. 2). Kharkov: Fakt. [In Russian].
18. Chuzhimov, P. (1904, July). *Letopis sela Ulanok, Sudzhanskogo uезда* [Chronicle of the village of Ulanok,

22. Шуліка В. В. Иконографічні програми празникових ярусів слобожанських іконостасів XVII – початку XX століть. *Мистецтво як об'єднуючий фактор в сучасному світі, і роль художніх музеїв у формуванні світогляду людини XXI ст.* Матеріали науково-практичної конференції від 11 жовтня 2018 року, присвяченої 30-річчю Чернівецького обласного художнього музею. Чернівці : Букрек, 2019. С. 45–50.
23. Шуліка В. В. Поясні ікони Пресвятої Богородиці в намісному ярусі Слобожанського іконостасу XVII – початку XIX століття. *Культурологічна думка*. 2016. № 9. С. 113–122.
24. Шуліка В. В. Слобожанський іконостас другої половини XVII ст.: деісусний ярус. *Волинська ікона: дослідження та реставрація*. Матеріали XXIV міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 19–20 жовтня 2017 р. Луцьк : Волинський краєзнавчий музей, Музей волинської ікони, 2017. С. 122–128.
25. Шуліка В. В. Техніка декорування та орнаментальні мотиви фактурних левкасів слобожанських ікон другої половини XVII ст. *Могилянські читання 2018 року. Дослідження сакральних пам'яток України*. Збірник наукових праць / ред. рада : О. В. Рудник (голова) та ін. Київ : НКПІКЗ : Фенікс, 2018. С. 197–202.
26. Шуліка В. В. Три образа из Ольшан. *Антиквар*. 2015. № 1–2(88). С. 98–104.
19. Shulika, V. V. (2020). Vivtarna perehoroda okhtyrskoho Uspenskoho soboru 1738 roku: stylistychno rishennia ta ikonohrafichna prohrama [The Altar Partition of the Okhtyrka Assumption Cathedral of 1738: The Stylistic Decision and Iconographic Program]. *Bulletin of Kharkiv State Academy of design and arts*, 3, 94–98. [In Ukrainian].
20. Shulika, V. V. (2017). Ikony Presviatoi Triitsi v slobozhanskomu ikonostasi pershoi polovyny XVIII storichchia [Icons of the Holy Trinity in the Slobozhansky iconostasis of the first half of XVIII century]. *Bulletin of Kharkiv State Academy of design and arts*, 6, 106–111. [In Ukrainian].
21. Shulika, V. V. (2017, October 9–12). Ikony Sv. Mykolaia v ikonostasakh Slobozhanshchyny XVII stolittia [Icons of St. Nicholas in the iconostasis of Slobozhanshchyna of the XVII century]. In *Current issues of art history: challenges of the XXI century. Proceedings of the International scientific and practical conference of scientific and teaching staff and young scientists within the framework of the IX International Forum "Dyzayn-osvita 2017"*. Kharkiv State Academy of Design and Arts. Kharkiv, Ukraine. (pp. 355–358). Kharkiv. [In Ukrainian].
22. Shulika, V. V. (2019). Ikonohrafichni prohramy praznykovykh yarusiv slobozhanskykh ikonostasiv XVII – pochatku XX stolit. [Iconographic programs of festive tiers of Slobozhansk iconostases of the 17th – early 20th centuries]. In *Mystetstvo yak obiednuuichyi faktor v suchasnomu sviti, i rol khudozhnikh muzeiv u formuvanni svitohliadu liudyny XXI st.* [Art as a unifying factor in the modern world, and the role of art museums in shaping the worldview of a person of the 21st century]. *Proceedings of the Scientific and Practical Conference on October 11, 2018, dedicated to the 30th anniversary of the Chernivtsi Regional Art Museum* (pp. 45–50). Chernivtsi: Bukrek. [In Ukrainian].
23. Shulika, V. V. (2016). Poiasni ikony Presviatoi Bohorodytsi v namisnomu yarusi Slobozhanskoho ikonostasu XVII – pochatku XIX stolittia [Belt icons of the Blessed Virgin in the tier of Slobozhansky iconostasis of the XVII – early XIX centuries]. *Kulturolohichna dumka*, 9, 113–122. [In Ukrainian].
24. Shulika, V. V. (2017, October, 19–20). Slobozhanskyi ikonostas druhoi polovyny XVII st.: deisusnyi yarus. In *Volynska ikona: doslidzhennia ta restavratsiia* [Volyn icon: research and restoration]. *Proceedings of the XXIV International Scientific Conference*. Volyn Regional Historical Museum & Volyn Icon Museum, Lutsk, Ukraine (pp. 122–128). [In Ukrainian].
25. Shulika, V. V. (2018). Tekhnika dekoruvannia ta ornamentalni motyvi fakturynykh levkasiv slobozhanskykh ikon druhoi polovyny XVII st. [Decorating technique and ornamental motifs of textured levkas of Slobozhansk icons of the second half of the XVII century]. In O. V. Rudnyk (Eds.). *Mohylianski chytannia 2018 roku. Doslidzhennia sakralnykh pamiatok Ukrainy* (pp. 197–202). Kyiv: NKPIKZ: Feniks. [In Ukrainian].
26. Shulika, V. V. (2015). Tri obraza iz Olshan [Three images from Olshany]. *Antikvar*, 1–2(88), 98–104. [In Russian].